

بررسی ابعاد امنیتی - اقتصادی آب‌های مرزی مشترک بین ایران، عراق و ترکیه (حوضه آبریز دجله و فرات)

زهرا مشفق^۱

چکیده

بررسی شرایط هیدروپلیتیکی و برنامه‌های کشورهای ساحلی حوضه دجله و فرات برای تسلط هرچه بیشتر بر منابع آب این حوضه و نیز آثار جدی بر اقلیم از جمله افزایش دما، کاهش بارش و... نگرانی‌های بسیار جدی در خصوص آینده این حوضه ایجاد کرده است. همچنین، بی‌اعتمادی سیاسی باقی‌مانده از گذشته و رقابت منطقه‌ای بین کشورهای ساحلی رودخانه‌های دجله و فرات، مناقشات آبی را از مسائل فنی به موردی برای تقابل به‌جای همکاری در منطقه تبدیل کرده است. برای حل تنش‌های هیدروپلیتیکی در حوضه دجله و فرات، باید تنش‌های سیاسی و بی‌اعتمادی بین کشورها حل شود. مدیریت و حل این تنش تنها با رویکرد تکنیکی امکان‌پذیر نیست و نیازمند رویکردی جامع است که بتواند جنبه‌های حقوقی، سیاسی، اقتصادی، تکنیکی و امنیتی را به‌طور هم‌زمان در نظر گیرد. از جمله مهم‌ترین ملاحظات آن که در حوزه مدیریت پایدار منابع آب و نیز به‌کارگیری دیپلماسی کارآمدتر در حوزه آب‌های مرزی باید مورد توجه سیاست‌مداران قرار گیرد، بسترسازی و رایزنی با کشور عراق، به‌کارگیری دیپلماسی فعال و هوشمندانه در حوزه آب‌های مرزی، بازبینی قانون توزیع عادلانه آب، مجزا کردن حوزه آب از حوزه سیاسی، توجه به نوع همکاری و تعامل با کشورهای همسایه در حوزه آب و ایجاد نظام حقوقی مشترک منطقه‌ای است.

واژگان کلیدی: آبریز دجله و فرات، ایران، ترکیه، عراق، امنیت اقتصادی.

مقدمه

مناسبات میان ایران و ترکیه به‌عنوان دو کشور اثرگذار در منطقه غرب آسیا، تحت تأثیر عوامل زیست‌محیطی مختلفی قرار دارد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها منابع آب است. واقع شدن دو کشور ایران و ترکیه در منطقه خشک و نیمه‌خشک جهان نیز بر اهمیت موضوع افزوده و باعث چالش‌هایی بین دو کشور شده است. طرح‌های عمرانی متعدد ترکیه از جمله سدسازی‌ها روی رودهای دجله و فرات، آسیب‌های زیست‌محیطی زیادی را هم در داخل

پس از روسیه، ایران دومین کشور جهان با بیشترین تعداد کشورهای همسایه در مرزهای دریایی و زمینی است و حدود ۲۲ درصد از مرزهای مشترک ایران با همسایگانش یعنی ۱۹۱۸ کیلومتر را رودخانه تشکیل می‌دهد. در سمت غرب، ایران با ترکیه به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم در ۵ رودخانه ارس، دجله، فرات، ساری‌سو و قره‌سو مشترک است. ایران به‌عنوان کشور پایین‌دستی رودخانه‌های ارس، دجله و فرات شمرده می‌شود.

۱- معرفی اقلیم حوضه دجله و فرات

از بین ۲۸۶ حوضه آبریز مشترک بین‌المللی، حوضه آبریز دجله و فرات را می‌توان در فهرست پرتنش‌ترین حوضه‌های آبریز فرامرزی دنیا قرار داد. حوضه دجله و فرات به‌عنوان بزرگ‌ترین حوضه آبریز فرامرزی در منطقه غرب آسیا، از درهم‌تنیدگی‌های متعدد سیاسی، امنیتی، اقتصادی و ژئوپلیتیکی با آب برخوردار است. حوضه آبریز رودخانه‌های دجله و فرات بین ۷ کشور ترکیه، سوریه، عراق، ایران، عربستان سعودی، اردن و کویت مشترک است؛ البته در بیشتر مطالعات در حوضه دجله و فرات، ۳ کشور ترکیه، سوریه و عراق مورد بررسی قرار گرفته‌اند و به دیگر کشورها به دلیل میزان مشارکت ناچیز در تأمین جریان این حوضه کمتر پرداخته و تنها به نام بردن از آنها اکتفا شده است (شکل و جدول شماره ۱).

خاک ترکیه و هم در کشورهای همسایه از جمله ایران در پی داشته که بروز پدیده ریزگردها از جمله پیامدهای زیست‌محیطی انکارناپذیر این طرح‌هاست. در گزارش حاضر تلاش شده است تا آسیب‌شناسی در خصوص دیپلماسی آب کشور با تأکید بر حوضه دجله و فرات صورت گیرد. از این رو نخست، رودخانه‌های دجله و فرات به‌عنوان دو رودخانه مرزی ایران و ترکیه معرفی شده و سپس دیپلماسی کشورهای ترکیه، عراق و ایران در خصوص مدیریت آب‌های مرزی و نیز چالش‌های موجود در تعاملات هیدروپلیتیکی دو کشور ایران و ترکیه مورد بررسی قرار گرفته است. در نهایت، در قالب به‌کارگیری دیپلماسی کارآمد در رابطه با مدیریت آب‌های فرامرزی، ملاحظات و راهکارهایی به تصمیم‌گیران برای مدیریت یکپارچه و مؤثرتر منابع آبی کشور و کاستن از پیامدهای بحران کمبود آب و تقویت زمینه‌های دیپلماسی زیست‌محیطی پیشنهاد شده است.

شکل ۱- مسیر رودخانه‌های دجله و فرات

دجله رودخانه‌ای است که از دامنه‌های جنوبی رشته‌کوه توروس در شرق ترکیه سرچشمه می‌گیرد و از ۴ سرشاخه به نام‌های خابور کوچک، زاب بزرگ، زاب کوچک و سیروان تشکیل می‌شود. حوضه‌های آبریز خابور کوچک و زاب بزرگ بین ترکیه و عراق و حوضه‌های آبریز زاب کوچک و سیروان بین عراق و ایران مشترک است. رودخانه دجله پس از ورود به کشور عراق از میان شهرهای بغداد و موصل عبور می‌کند و در پایین‌دست شهر قلعه‌صالح در عراق به همراه رودخانه فرات، سرانجام به کارون می‌پیوندند که اروندرود را تشکیل می‌دهند و در پایان به خلیج فارس سرازیر می‌شوند.

همان‌طور که در جدول شماره ۱ ملاحظه می‌شود، بخش عمده دو رود دجله و فرات در ترکیه و عراق واقع شده‌اند. ترکیه دارای بارندگی فراوان است و رودخانه‌های دجله و فرات از این کشور سرچشمه می‌گیرند. هر دو رودخانه بیشتر آب خود را از بارش باران و ذوب برف در کوه‌های جنوب ترکیه دریافت می‌کنند و جریان آن‌ها در فصول و سال‌های مختلف دارای نوسانات بسیار است. رودخانه فرات از کوهستان‌های شرقی آناتولی با دو شاخه اصلی فرات‌سو و مرادسو جریان می‌یابد. پس از ورود رودخانه فرات به سوریه، ۳ سرشاخه شامل رودخانه‌های ساجور، بلیخ و خابور به جریان اصلی رودخانه می‌پیوندند. فرات پس از عبور از سوریه وارد عراق می‌شود.

جدول ۱- گسترش حوضه آبریز دجله و فرات در کشورهای ذی‌نفع در این حوضه

کشور	رودخانه دجله		رودخانه فرات	
	مساحت از حوضه آبریز (کیلومترمربع)	درصد از کل حوضه آبریز (درصد)	مساحت از حوضه آبریز (کیلومترمربع)	درصد از کل حوضه آبریز (درصد)
ترکیه	۵۴۱۴۵	۲۴/۵	۱۲۵۰۰۰	۲۸/۲
سوریه	۸۸۴	۰/۴	۷۶۰۰۰	۱۷/۱
عراق	۱۲۳۹۸۱	۵۶/۱	۱۷۷۰۰۰	۳۹/۹
ایران	۴۱۹۹۰	۱۹	-	-
عربستان سعودی، اردن و کویت	-	-	۶۶۰۰۰	۱۴/۹
مجموع	۲۲۱۰۰۰	۱۰۰	۴۴۴۰۰۰	۱۰۰

مأخذ: Management of Water Resources in Iraq: Perspectives and Prognoses, 2013

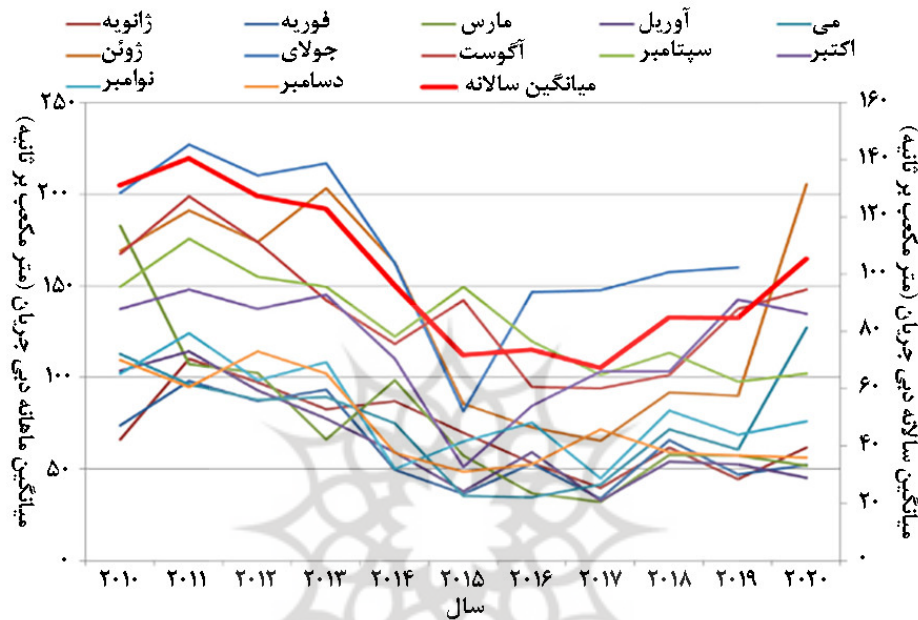
شده است. اقدامات مختلف در اجرای طرح‌های آبی به‌ویژه سدسازی‌ها در روند کاهش آب رودخانه فرات اثرگذار بوده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۰، میانگین سالانه دبی آب رودخانه فرات روند نزولی داشته و از ۱۳۰ مترمکعب در ثانیه در سال ۲۰۱۰، به ۱۰۰ مترمکعب در ثانیه در

میانگین بارش سالانه در حوضه آبریز فرات تقریباً بین ۴۰۰ تا ۶۰۰ میلی‌لیتر که در مقایسه با دجله کمتر است. نمودار شماره ۱، کاهش عمده میزان تأمین آب رودخانه فرات را در زیرشاخه‌های آن توضیح می‌دهد که به کمبود آب برای جمعیت و بیابانی شدن مناطق بزرگ کشاورزی به دلیل عدم تأمین آب لازم منجر

رودخانه فرات حدود ۳۷ میلیارد مترمکعب در سال و آورده رودخانه دجله بیشتر و معادل ۵۷ میلیارد مترمکعب در سال ذکر شده است.

سال ۲۰۲۰ کاهش یافته است. میزان آورده سالانه دو رودخانه دجله و فرات در منابع مختلف، متفاوت ذکر شده است، اما در «kankal, 2016» میزان آورده

نمودار ۱- روند میانگین دبی آب رودخانه فرات در سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۲۰

مأخذ: De Gruyter Open Access

۳/۵ برابر آورده سالانه آن‌ها می‌رسد، اما تمام طرح‌های سدسازی یا در حال بهره‌برداری در سرشاخه‌های دجله در کشور ایران، کمتر از ۲ میلیارد مترمکعب و به عبارتی، حدود ۰/۷ درصد از مجموع مخازن ایجادشده روی حوضه آبریز این دو رودخانه است.

۲- دیپلماسی آب

از دهه ۱۹۹۰، موضوع همکاری یا تقابل در آب‌های فرامرزی به‌طور جدی مورد توجه قرار گرفت. برخی بر این عقیده هستند که کم‌آبی و کاهش شدید دسترسی به آب به‌ویژه در مناطق خشک می‌تواند حتی به تنش‌های نظامی بین کشورها منجر شود.

متوسط آورده سالانه رودخانه دجله با طول ۱۸۴۰ کیلومتر، ۵۷ میلیارد مترمکعب است که ۹۰ درصد آن از خاک دو کشور ترکیه و عراق و فقط ۱۰ درصد آن از خاک ایران تأمین می‌شود. طول رودخانه فرات نیز ۲۷۰۰ کیلومتر و آورده متوسط آن، ۳۷ میلیارد مترمکعب است که بیش از ۹۰ درصد آن از خاک ترکیه و ۱۰ درصد آن از خاک سوریه تأمین می‌شود. این دو رودخانه در مجموع، ۸۰ میلیارد مترمکعب منابع آبی دارند. این در حالی است که ظرفیت‌سازی مخازن آب و سد‌های مخزنی روی دو رودخانه دجله و فرات که دولت‌های ترکیه، عراق و سوریه انجام داده‌اند، در حال حاضر به بیش از ۳۰۰ میلیارد مترمکعب یعنی حدود

با توجه به پیش‌بینی شورای جهانی آب در سال ۲۰۱۹ مبنی بر افزایش ۵۰ درصدی تقاضا برای آب در سراسر دنیا تا سال ۲۰۵۰، رقابت بر سر دسترسی به منابع آبی در آینده و درگیری میان کشورها بر سر منابع آبی فرامرزی و حتی درون کشورها افزایش یافته است که اهمیت مسئله دیپلماسی آب را دوچندان می‌کند. افزون‌بر آنچه بیان شد، افزایش روزافزون جمعیت و نیاز بیشتر به مواد غذایی و نیز افزایش تقاضا در حوزه انرژی از سوئی و از سوی دیگر، تغییرات اقلیمی و مهم‌تر از همه گرمایش زمین، نگرانی‌ها در خصوص مصرف و مدیریت منابع آبی فرامرزی را افزایش داده است. بنابراین، به نظر می‌رسد که می‌توان از ظرفیت دیپلماسی آب برای رفع چنین موانع و مشکلاتی بهره‌برداری کرد.

در این میان، کشورهای غرب آسیا که شمار زیادی از آن‌ها روی نوار بیابانی جهان قرار گرفته‌اند و به ذات کم‌بارش و کم‌آب هستند، به‌خاطر سیاست‌گذاری‌های ناکارآمد در بخش آب در چند دهه اخیر بیشترین چالش را با بحران کمبود آب داشته‌اند؛ چالشی که در آینده به‌خاطر تغییر الگوی بارش پیامدهای امنیتی دارد. در میان کشورهای منطقه، ایران از جمله کشورهایی است که منابع آبی آن بیشترین اثرپذیری را از سیاست‌گذاری‌های ناکارآمد به‌ویژه در بخش کشاورزی داشته است؛ به‌گونه‌ای که بخش عمده‌ای از منابع زیرزمینی آب کشور به پایان رسیده است و بسیاری از رودهای دائمی یا فصلی دیگر به مقصد نمی‌رسند که نتیجه آن در قالب خشک شدن تالاب‌ها و پیدایش کانون‌های

گروهی نیز بر این عقیده هستند که می‌توان از ظرفیت آب برای همکاری و برقراری صلح میان کشورهای ساحلی استفاده کرد. نظر گروه دوم در سال‌های اخیر منجر به شکل‌گیری شاخه جدیدی در روابط بین‌الملل به نام دیپلماسی آب شده است. در این راستا، منافع مشترک میان کشورهای ساحلی، آن‌ها را به سمت تعامل، همکاری و اعتمادسازی سوق می‌دهد. نتیجه همکاری و دیپلماسی آب افزون‌بر حل اختلافات، بر مدیریت منابع طبیعی و حفظ محیط‌زیست نیز اثرگذار است.

اتخاذ چنین رویکردی از سوی کشورها سبب انعقاد صدها موافقت‌نامه و معاهده دوجانبه، چندجانبه و بین‌المللی شده است؛ البته بررسی اجمالی این اسناد نشان می‌دهد که متأسفانه مانند بسیاری دیگر از اسناد بین‌المللی، ضمانت اجرایی و در برخی موارد سازوکار اجرایی و نظارت مؤثری بر آن‌ها وجود ندارد و مهم‌تر اینکه، به دلیل پیش‌بینی ناپذیری دقیق کیفیت و تخصیص منابع آبی و عناصر تشکیل‌دهنده آن شاید نتوان سازوکار یکسان و ثابتی برای مدیریت و تخصیص آب میان کشورهای ساحلی تعریف کرد. کنوانسیون آب سال ۱۹۹۷ سازمان ملل با تکیه بر سه اصل استفاده متساوی و معقول از منابع آبی، وارد نکردن خسارت سنگین به دیگر کشورهای ساحلی و تعهد کلی به همکاری و تعامل، چهارچوبی برای مدیریت و حل اختلاف بر سر منابع آبی طراحی کرده است، اما درنهایت، این کشورها هستند که نحوه تعامل و همکاری خود را با یکدیگر تعیین می‌کنند.

حوضه یعنی ترکیه، عراق و ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۲- دیپلماسی ترکیه در حوضه آبی دجله و فرات

ترکیه با توجه به موقعیت ویژه خود در حد فاصل قفقاز، ایران، کشورهای عربی و اروپا به ویژه پس از سال ۲۰۰۳، برای خود نقش مؤثری برای متغیرهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیک منطقه قائل است. یکی از ابزارهای قدرت ساز برای ترکیه، بالادست بودن در رودخانه‌های مرزی با محوریت دجله و فرات است. ایران نسبت به ترکیه به عنوان کشور پایین دستی رودخانه‌های دجله، فرات و ارس شمرده می‌شود و از این رو هرگونه دخل و تصرف ترکیه در این رودخانه‌ها بر دسترسی ایران به این منابع آبی اثرگذار است. اقدامات و فعالیت‌های ترکیه در حوضه آبریز دجله و فرات به نوعی بر حجم منابع آبی ایران هم تأثیر می‌گذارد. اهمیت توجه به این حوضه آبریز زمانی مشخص می‌شود که بدانیم نزدیک به ۴۰ درصد از آب ترکیه را منابع آبی مشترک تشکیل می‌دهد که از این میزان، ۸۰ درصد آن از دجله و فرات تأمین می‌شود. بنابراین، دجله و فرات مهم ترین منابع تأمین آب خارجی ترکیه شمرده می‌شود.

بر اساس تخمین‌های کارشناسی صورت گرفته، ترکیه هم‌اکنون با چالش‌های اساسی در مدیریت و توسعه منابع آبی خود مواجه است و برنامه‌ریزی‌ها و اجرای پروژه آناتولی^۱ نیز در همین راستاست. ترکیه با توجه به تأمین نیاز خود به آب شیرین، اقدام به طراحی این پروژه عظیم آبی کرده است و بر اساس

ریزگردساز داخلی نمود یافته است. نتیجه آنکه، در غرب آسیا که به لحاظ ژئوپلیتیکی از آن به عنوان منطقه شکننده و بی ثبات یاد می‌شود، بحران آب به گونه‌ای روزافزون کشورهای منطقه را به سوی بی ثباتی می‌کشاند. از این منظر، ژئوپلیتیک جدید به دنبال توانمندسازی زمینه‌های همکاری و تعامل سیاسی-فضایی است. در مقیاس ملی، سیاست‌گذاری به فراخور شرایط زیست‌محیطی و در مقیاس منطقه‌ای نیز همکاری‌های منطقه‌ای در قالب تقویت دیپلماسی آب می‌تواند افزون بر کاهش پیامدهای بحران کمبود آب، به تقویت دیگر زمینه‌های زیست‌محیطی بینجامد.

کشورهای منطقه برای مقابله با بحران کم‌آبی و همچنین، بهره‌برداری از این عنصر ژئوپلیتیکی برای افزایش قدرت چانه‌زنی در معادلات سیاسی در مقابل دیگر قدرت‌ها، به روش‌ها و ابزارهای گوناگون برای کنترل و استحصال منابع آب روی آورده‌اند. سدسازی‌های انبوه، انتقال منابع آب بین حوزه‌ای و نیز شیرین کردن آب‌های شور از جمله اقداماتی است که در کشورهای مختلف منطقه غرب آسیا برای مقابله با بحران آب صورت گرفته یا در حال انجام شدن است؛ البته آنچه در مباحث مربوط به سیاست‌های آبی و به‌طور کلی هیدروپلیتیک سبب ایجاد تنش میان کشورها می‌شود، چگونگی بهره‌برداری کشورها از منابع آبی رودخانه‌های مرزی است. در ادامه، با توجه به حوضه آبی مورد بررسی در این گزارش (دجله و فرات)، دیپلماسی مهم‌ترین کشورهای ساحلی این

۱. South Eastern Anatolian Project (GAP)

داخلی، اهداف راهبردی ترکیه ایجاد توسعه متعادل در نواحی توسعه نیافته کشور است و ۲- تبدیل شدن به شاهراه اصلی تبادل انرژی در منطقه. احداث طرح‌های بزرگ سدسازی مانند گاپ در این راستاست که اگر ایران و عراق که منابع نفتی عمده‌ای دارند، اعتراض کردند، ترکیه آب را در برابر نفت معامله کند.

به‌رغم تلاش‌هایی که همسایگان ترکیه به‌ویژه سوریه و عراق برای برقراری تعامل با ترکیه بر سر تقسیم عادلانه و مساوی رودخانه‌های مشترک انجام داده‌اند، ترکیه مصمم است از جایگاه خود به‌عنوان کشور بالادست به‌طور کامل استفاده کند. به نظر می‌رسد که این کشور حاضر نیست حاکمیت مطلق خود بر رودخانه‌هایی را که از کشورش سرچشمه می‌گیرد، تقسیم کند. ترکیه در حوضه دجله و فرات در مقایسه با عراق، مساحت کمتری را در اختیار دارد (متوسط هر دو رودخانه دجله و فرات، ۲۶ درصد در مقابل ۴۸ درصد است)، اما به دلیل بالادست بودن ترکیه، بیشترین حاکمیت را در این منطقه (حوزه آبریز دجله و فرات) اعمال می‌کند. در این راستا، سد ایلیسوی ترکیه دومین سد بزرگ این کشور پس از سد آتاتورک بر رودخانه فرات است که با هدف تولید ۱۲۰۰ مگاوات برق روی رودخانه دجله احداث شده، اما آثار زیست‌محیطی آن بر کشورهای پایین‌دست از جمله بروز سیلاب‌های ناگهانی و حتی زیر آب رفتن شهر ۱۲ هزارساله حصن کیف ترکیه نادیده گرفته شده است. بر اساس آمار

برنامه‌های اعلام شده این پروژه، اجازه عبور بیشینه، ۵۰۰ مترمکعب آب در ثانیه را به سمت سوریه و عراق می‌دهد. سد و نیروگاه برقی آتاتورک به‌عنوان بزرگ‌ترین سد ترکیه با هدف آبیاری و تولید برق روی رود فرات در چهارچوب پروژه گاپ احداث شده است. ترکیه اکنون در حال ساخت، مطالعه و اجرایی کردن ۲۲ سد روی رودخانه‌های دجله و فرات در ۹ منطقه کردنشین است. پروژه گاپ شامل ۲۲ سد و مخزن و ۱۹ مرکز برقی در سیستم حوضه دجله و فرات و ۹ منطقه از جنوب شرق ترکیه به مساحت ۷۵۳۵۸ کیلومترمربع در حال اجرا و بهره‌برداری است.

سد ایلیسو به‌عنوان بخشی از پروژه گاپ در جنوب شرق ترکیه با هدف تولید ۲۷۳۰۰ گیگاوات ساعت انرژی برقی که در مجموع، تأمین‌کننده ۱۹/۱۳ درصد از انرژی مورد نیاز ترکیه هست، روی رودخانه دجله و در حوضه آبریز خلیج فارس قرار گرفته است. اهداف کلی این پروژه که در منطقه جنوب شرقی ترکیه در حال اجراست، شامل افزایش رفاه عمومی، از بین بردن فقر و نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی و به‌طورکلی، افزایش رشد و توسعه اقتصادی منطقه است.

استراتژی ترکیه در حوضه آبی دجله و فرات را می‌توان در دو محور عنوان کرد. ۱- تأمین معیشت مردم که در کناردست رودخانه‌های مرزی (به‌رغم اینکه کردهای این منطقه با دولت ترکیه مخالف هستند) زندگی می‌کنند از طریق احداث طرح‌های انتقال آب به زمین‌ها. به عبارت دیگر، در سطح

۲ این تفاهم‌نامه بر لزوم همکاری در مدیریت منابع آب به‌ویژه در پروژه‌های مشترک تأکید و عنوان می‌کند که همکاری در پروژه‌های مشترک مدیریت منابع آب در فرات و دجله باید بیشتر توسعه یابد، اما عنوان نشده که منظور از این پروژه‌های مشترک، کدام پروژه‌ها و در کجا واقع شده است. همان‌طور که می‌دانیم، سدسازی‌های ترکیه به‌ویژه در پروژه گاپ که آخرین آن‌ها سد ایلیسو بر رودخانه دجله است، بدون هماهنگی با کشورهای پایین‌دست انجام شده است. به نظر می‌رسد که بر اساس بند ۱ ماده ۲ تفاهم‌نامه ترکیه و عراق، ترکیه چهارچوبی را ایجاد می‌کند که به وی اجازه می‌دهد تا سیاست‌ها به‌ویژه ساخت سدهای جدید را که در راستای منافع منطقه‌ای‌اش است، اجرایی کند.

افزون‌بر موارد یادشده، در بندهای ۲ و ۳ ماده ۲ این تفاهم‌نامه، به‌صورت ضمنی عراق مسئول نوسازی و بازسازی سیستم‌های آبیاری و مدیریت بهینه آب معرفی و همچنین، به نقش شرکت‌های ترک در زمینه نوسازی سیستم‌های آبیاری اشاره شده است. براین‌اساس، شرکت‌های ترکیه‌ای می‌توانند در روند مناقصه کار ساخت شبکه‌های آبی‌تی در عراق شرکت و خدمات، مواد و لوازم مورد نیاز پیمان‌کار را تأمین کنند. این تفاهم‌نامه می‌تواند به تحقق سیاست‌های آبی ترکیه از جمله افزایش نفوذ سیاسی و اقتصادی در کشورهای عربی همسایه از جمله عراق کمک کند. با توجه به تبلیغات رسانه‌ای ترکیه، این تفاهم‌نامه می‌تواند در افزایش محبوبیت ترکیه در افکار عمومی عراق نیز اثرگذار باشد.

کارشناسی شده، میزان آب ورودی به رودخانه‌های دجله و فرات از ترکیه به سمت عراق و سوریه تا ۵۰ درصد کاهش یافته است (یگانه، ۱۴۰۰).

نکته شایان توجه در خصوص دیپلماسی آب ترکیه در تعامل با کشور عراق اینک، غالب منابع آب دجله و فرات در ترکیه تولید می‌شود و این کشور چندین برابر ظرفیت منابع آب ذخیره و طرح‌های بزرگی مانند طرح گاپ (با مخازن آب بسیار بسیار بزرگ) را تأسیس کرده است، اما در سال ۲۰۱۹، تفاهم‌نامه‌ای را با هدف تقویت روابط دوستانه بین مردم ترکیه و عراق و توسعه همکاری در زمینه مسائل آب با عراق منعقد کرد. همچنین، این کشور مراکز مطالعات و تحقیقات و آزمایشگاه‌های مرتبط با همکاری عراق را تأسیس کرده است. این تفاهم‌نامه عراق و ترکیه سبب به تصویر کشیدن ظاهری خوب و پذیرفتنی از ترکیه برای مردم عراق و در سطح بین‌الملل شده است. تفاهم‌نامه عراق و ترکیه به‌صورت یک‌طرفه و کاملاً به نفع ترکیه است. جالب اینجاست که عراق این تفاهم‌نامه را کاملاً قبول کرده است.

این تفاهم‌نامه عاری از هرگونه اشاره به استانداردها و کنوانسیون‌های بین‌المللی مربوط به آب و مؤید این نکته است که موضع ترکیه در مقابل طرف عراقی در چهارچوبی خاص و جدا از استانداردهای شناخته‌شده است. همچنین، هیچ سهم مشخصی برای عراق از منابع آب دجله و فرات مشخص نشده و در واقع، حقه یا سهم عراق مشروط به شرایط آب‌وهوایی و تغییرات اقلیمی شده است. بند ۱ ماده

عراق به خصوص استان بصره جلوگیری و حجم آب زیادی را برای استان‌های جنوبی و به ویژه بصره و ذی‌قار تأمین کند.

عراق در حال حاضر با کمبود آب زیاد و نیز چالش‌هایی مانند مدیریت ضعیف منابع آب، درگیری‌های سیاسی داخلی و حتی روابط نامتعادل با کشورهای همسایه از جمله ایران روبه‌روست. مناقشه آبی میان ایران، ترکیه و عراق بر سر حقبه رودخانه‌های مشترک ادامه دارد. مقامات ایران مدعی هستند که حقبه زیست‌محیطی عراق رعایت می‌شود و آب به سمت پایین دست رهاسازی می‌شود، اما مقامات عراقی ایران را متهم به نقض قوانین آب‌های مشترک با عراق کرده‌اند؛ به طوری که برخلاف مقررات بین‌المللی با سدسازی و تغییر مسیر و کاهش جریان آب‌های مشترک، حقبه عراق را نقض کرده است.

پیش‌تر نیز اشاره شد که در راستای تقویت روابط دوستانه میان مردم ترکیه و عراق و توسعه همکاری‌ها در زمینه مسائل آب، وزارت منابع آب عراق تفاهم‌نامه‌ای را با وزارت جنگلداری و امور آب ترکیه در سال ۲۰۱۹ ثبت کرد که بررسی مفاد آن حاکی است که کاملاً در راستای منافع ترکیه است. نکته شایان توجه اینکه، ترکیه سد ایلیسو را نیز با هماهنگی عراقی‌ها آب‌گیری کرد و زمانی که ایران به این اقدام ترکیه اعتراض کرد، مقامات عراقی اظهار کردند که این کار با هماهنگی آن‌ها انجام شده است. بیشترین پیامدهای منفی احداث این سد برای عراق است، اما مسئله این است که ترکیه با انعقاد تفاهم‌نامه

۲-۲- دیپلماسی عراق در حوضه آبی دجله و فرات

پروژه‌های آبی ترکیه به شدت کشورهای عراق و سوریه را به عنوان دو کشور پایین دست متأثر کرده و آثار مخربی در ابعاد محیط‌زیستی و کشاورزی بر این کشورها گذاشته است. با آنگیری سد ایلیسوی ترکیه پیش‌بینی می‌شود که اکوسیستم عراق که با کاهش آب‌های ورودی روبه‌روست، شاهد تغییرات گسترده‌ای باشد. تخریب اراضی کشاورزی در پایین دست سد ایلیسو در کشور عراق به دلیل عدم تخصیص حقبه مورد نیاز و تولید ریزگردهای بیشتر از پیامدهای این کار است. بر اساس آمار و اطلاعات موجود، بیش از ۸۵ درصد از آب شیرین عراق از رودخانه‌های دجله و فرات و زیرشاخه‌های آن تأمین می‌شود؛ البته اقدامات و پروژه‌های آبی دولت عراق در حوضه دجله و فرات نیز در شکل‌گیری این وضع اثرگذار بوده است. در واقع، افزون‌بر ترکیه، عراق و سوریه هم سدسازی‌های متعددی بر رودخانه‌های دجله و فرات داشته‌اند. لازم به توضیح است که با توجه به شرایط خاص جغرافیایی و ژئوتکنیکی عراق، ساخت کانال‌ها، مخازن و سدها در این کشور بسیار هزینه‌بر است. این موضوع سرمایه‌گذاری روی تأسیسات آبی را توسط دولت و بخش خصوصی، پیچیده، فنی و دشوار می‌کند.

بر اساس منابع خبری عراق، در حال حاضر طراحی ساخت سدی بزرگ روی اروندرود از سوی شرکت ایتالیایی به اتمام رسیده است. قرار است این سد میلیاردها مترمکعب آبی را که به خلیج فارس می‌ریزد، جمع و از حرکت آب شور به داخل اراضی

انسانی عامل اصلی تخلیه آب‌های زیرزمینی در ایران است؛ به طوری که در دوره‌ای ۱۵ ساله (۱۳۹۶-۱۳۸۱)، میزان کاهش آب آبخوان‌ها حدود ۷۴ میلیارد مترمکعب بوده است. همچنین، اضافه برداشت در ۷۷ درصد مساحت ایران منجر به نشست بیشتر زمین و شوری خاک شده است. پژوهش و بررسی آمار و ارقام نشان می‌دهد که در این مقطع زمانی، متوسط اضافه برداشت از آبخوان‌های کشور حدود ۲۵/۵ میلیارد مترمکعب در سال بوده است.

۳- بررسی توافق‌نامه‌های فرامرزی ایران با ترکیه و عراق

بسیاری از کشورهای دنیا و حوضه‌های آبی در سراسر دنیا از کمبود آب و کم‌آبی رنج می‌برند. بر اساس پیش‌بینی سازمان ملل، تا سال ۲۰۲۵ حدود ۳ میلیارد از جمعیت دنیا در ۴۸ کشور از جمله ایران با شرایط کم‌آبی یا کمبود آب مواجه خواهند شد. بنابراین، مدیریت یکپارچه منابع آبی فقط به کشورهای دارای منابع آبی مشترک مرزی اختصاص ندارد و توجه تمام کشورهای دنیا را می‌طلبد. در واقع، با توجه به ابعاد جهانی امنیت آب و رابطه تنگاتنگ آن با دیگر بحران‌ها، مشخص است که هرگونه راهکاری برای حل بحران آب باید در سطحی فراتر از سطح ملی مورد توجه قرار گیرد. برای این کار نیاز به دیپلماسی آب و ابزار مطلوب آن یعنی حقوق بین‌الملل و مهارت مذاکره و چانه‌زنی است.

را تعیین می‌کند، نه وسعت خاک یا حریم امنیتی کشور است، بلکه منابع آبی است. در صورتی که منابع آبی به درستی مدیریت نشود و بی‌تدبیری در این حوزه ادامه‌دار باشد و تنها دلخوش به راه‌حل‌های سطحی مانند آب شیرین‌کن باشیم، در کوتاه‌مدت منابع آبی کشور از بین می‌رود. در این راستا، می‌توان به ضعف در عملکرد پیمان‌کاران و مشاوران ایرانی در حوزه آب اشاره کرد. برای مثال، در منطقه سنندج که قرار بود از سد ژاوه آب به طرف سنندج پمپاژ شود، مشاور ایرانی ۹ ایستگاه پمپاژ با انرژی زیاد طراحی کرده بود به طوری که بعد از یک سال بهره‌برداری، امکان پرداخت هزینه آن وجود نداشت، اما شرکت مشاور بین‌المللی ILF^۱ طرحی ارائه داد که ۹ ایستگاه تبدیل به ۲ ایستگاه پمپاژ با انرژی بسیار پایین شد. همچنین، به‌رغم اینکه متخصصان آب در خصوص طرح توسعه ۵۵۰ هزارهکتاری خوزستان که پیمان‌کار آن جهاد نصر است، چندین بار هشدار داده‌اند که با توجه به کاهش منابع آب‌های زیرزمینی به جای آنکه ساخت‌وساز و توسعه در زمین‌های بایر انجام شود، در زمین‌هایی که در آن اتلاف آب وجود دارد و در حال حاضر زیر کشت است، روند بهبود صورت گیرد، اما توجهی به این موضوع نشده است.

سازمان جهاد نصر میلیاردها تومان بابت احداث شبکه‌های آبیاری و زهکشی هزینه کرده است، اما بسیاری از کانال‌ها از آب خالی هستند. بر اساس نتایج مطالعه‌ای علمی^۲، خشک‌سالی ناشی از فعالیت‌های

یکدیگر بر سر نیاز به استفاده از آب این دو رودخانه برای کشاورزی، تأسیسات لازم مربوط را به وجود آورند. همچنین، ترکیه پذیرفته است که در هر شرایطی، ۱/۸ مترمکعب در ثانیه آب رود ساری سو را برای ایران تأمین کند. در خصوص رودخانه قره سو نیز طرفین به صورت پنجاه پنجاه به توافق رسیده‌اند.

ایران با ترکیه به طور مستقیم و غیرمستقیم در ۵ رودخانه ارس، دجله، فرات، ساری سو و قره سو مشترک است. سابقه تعامل مستقیم ایران و ترکیه در زمینه منابع آبی مشترک به سال ۱۳۳۴ (۱۹۵۵) به پروتکل بهره‌برداری از رودخانه‌های ساری سو و قره سو بازمی‌گردد. بر اساس این پروتکل، طرفین می‌توانند پس از توافق با

جدول ۲- موافقت‌نامه‌های ایران با ترکیه و عراق برای تعاملات آبی

کشور	نام رودخانه	عنوان	اهم موضوعات
ایران-ترکیه	ساری سو و قره سو	پروتکل استفاده از آب‌های ساری سو و قره سو	تقسیم آب رودخانه‌های ساری سو و قره سو
ایران-عراق	تعدادی رودخانه، مسیل و جویبار نام برده شده است	پروتکل تعیین مرز زمینی ایران و عراق (شامل مرز رودخانه‌ای)	تعیین مرز زمینی شامل مرز در رودخانه‌ها
ایران-عراق	اروند رود/شط العرب	پروتکل تعیین مرز رودخانه شط العرب	تعیین مرز رودخانه شط العرب
ایران-عراق	بناواسوته، قره تو، کنگیر فالوند، کنجانچم، میمه، دوبرج	موافقت‌نامه استفاده از آب رودخانه‌های مرزی	تقسیم آب در رودخانه‌های مرزی
ایران-عراق	اروند رود/شط العرب	موافقت‌نامه کشتی‌رانی در شط العرب	مقررات کشتی‌رانی و زیست‌محیطی

در هیچ‌کدام از حوضه‌های آبریز به‌غیر از حوضه آبریز ارس (شامل ترکیه نمی‌شود)، هیچ تفاهم‌نامه یا توافق‌نامه بین‌المللی بین تمام کشورهای ذی‌نفع نداریم. تمام توافق‌نامه‌ها به صورت دوطرفه است. تاکنون رودخانه دجله موضوع مستقیم مذاکرات چندجانبه بین ایران، سوریه، ترکیه و عراق نبوده و توافقات صورت‌گرفته عمدتاً روی هر دو رودخانه دجله و فرات و با تأکید بیشتر بر فرات بوده است. تنها یک توافق‌نامه دوجانبه اختصاصی بین عراق و سوریه به منظور اجازه به سوریه برای پمپاژ سالانه

۱۲۵۰ میلیون مترمکعب آب از رودخانه دجله و آبیاری ۱۵۰ هزار هکتار از اراضی سوریه در سال ۲۰۰۲ به امضا رسید. در این توافق‌نامه تنها به کمیت برداشت آب اشاره شده و فقط پایداری جریان در رود دجله را تضمین کرده است.

۴- چالش‌های مدیریت منابع مشترک آبی در حوضه‌های دجله و فرات

طبیعت نامتوازن توسعه‌های انجام‌شده و عملیات مدیریتی ناکافی و نامؤثر در شبکه بین‌المللی مدیریت

مساحت هورالعظیم، ۱۹ درصد در ایران، ۵۶ درصد در عراق، ۲۴/۵ درصد در ترکیه و ۰/۴ درصد در سوریه قرار دارد (Kumpel & khalaf, 2013)، برای احیای این تالاب باید ۴ کشور یادشده با یکدیگر همکاری کنند و کنوانسیون مشترکی تشکیل دهند.

با توجه به اینکه فرایندهای توسعه طرح‌های برداشت آب رودخانه‌های دجله و فرات به صورت یک‌جانبه صورت گرفته است، این طرح‌ها پیامدهای اجتماعی و زیست‌محیطی را به وجود آوردند که مورد توجه قرار نگرفته است. برنامه‌ریزی و توسعه یک‌جانبه و ناهماهنگی میان کشورهای ساحلی رودخانه‌های دجله و فرات در طول نیم قرن گذشته، وضعیت این حوضه را بدتر کرده است. افزون‌بر آب‌های سطحی مشترک، بهره‌برداری از منابع آب زیرزمینی مشترک نیز یکی از چالش‌های هیدروپلیتیکی حوضه آبریز دجله و فرات است. نبود ساختارهای مدیریتی مناسب در حکمرانی و بهره‌برداری مشترک از این منابع آبی زیرزمینی مشترک به چالشی بزرگ در منطقه غرب آسیا تبدیل شده است.

۵- ملاحظات امنیت اقتصادی

امنیت آبی بخش مهمی از امنیت ملی کشور است. این مسئله در مناطق مرزی از درجه اهمیت بسیار بیشتری برخوردار است. افزایش نیاز آبی کشورها و کاهش منابع موجود به همراه آثار سوء تغییر اقلیم، اهمیت مفهوم امنیت را دستخوش تغییراتی کرده و سبب شده است منابع آبی مشترک و نحوه

آب‌های مشترک، عامل اصلی نبود تعادل در بیابان آب سیستم رودخانه‌ای دجله-فرات-کارون است. عمده طرح‌های توسعه انجام‌شده در حوضه آبریز دجله-فرات-کارون عبارت‌اند از GAP در ترکیه، GOLD در سوریه، MOD در عراق و در ایران ۱۸ سد و بند انحرافی در قالب طرح‌های مختلف در دست طراحی، ساخت یا بهره‌برداری هستند. نکته دیگر که نمی‌توان نادیده گرفت، وضعیت بحرانی تالاب هورالعظیم است که رودهای دجله، فرات (دجله و فرات به یکدیگر می‌رسند و شط‌العرب را تشکیل می‌دهند که به هورالعظیم می‌ریزد) و کرخه به آن می‌ریزد. موضوع بحران خشک‌سالی و کم شدن میزان بارش در سال‌های اخیر تأثیر مستقیم بر حیات تالاب‌های کشور داشته است، اما بدون شک نمی‌توان نقش سدسازی‌ها به‌ویژه سدسازی‌های متعدد ترکیه را در کاهش ورودی آب به هورالعظیم نادیده گرفت؛ البته نمی‌توان مسائل آب را به صورت تک‌بعدی نگریست و ابعاد خشکی تالاب هورالعظیم بسیار گسترده‌تر است.

بسیاری از فعالان محیط‌زیست یکی از متهم‌های اصلی وضعیت کنونی تالاب هورالعظیم را شرکت نفت جمهوری اسلامی ایران می‌دانند که با احداث دکل‌های متعدد نفتی در آن برای حفر چاه‌های نفتی، حوضچه‌های هورالعظیم را خشک کرده است. تداوم کشاورزی سنتی با ابزارآلات فرسوده و شلتوک‌کاری در فصل‌های ممنوعه زیر نظر وزارت جهاد کشاورزی در مسیر آب این تالاب نیز از دلایل دیگر خشک شدن آن عنوان شده است. با توجه به اینکه از کل

موفق در منابع آبی مشترک مرزی نه تنها موجبات رشد اقتصادی کشور را فراهم می‌کند، بلکه در کنار آن، با افزایش همکاری و تعاملات اقتصادی و سیاسی بر سر منابع آبی با کشورهای همسایه، به هم‌گرایی منطقه‌ای و افزایش ضریب نفوذ ملی و منطقه‌ای کشور نیز منجر می‌شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد راهکارها

مناقشات درباره آب‌های مشترک سبب افزایش آسیب به محیط‌زیست، افزایش مشکلات اجتماعی و همچنین، مانعی در برابر رشد و توسعه اقتصادی کشورها شده است. توجه به چهارچوب مدیریت یکپارچه منابع آب، یکی از راهکارها، مدیریت آب‌های فرامرزی است. میل به توسعه و بی‌اعتمادی کشورهای ساحلی در حوضه دجله و فرات و ظرفیت جدی استفاده از آب به‌عنوان ابزار سیاسی در مناقشات سیاسی و امنیتی کشورها منجر به گسترش طرح‌های ذخیره‌سازی آب در حوضه آبریز دجله و فرات شده است. کشور ترکیه به‌عنوان بالادست در حوضه آبریز دجله و فرات، با ساخت طرح‌های گسترده ذخیره‌سازی آب در منطقه در قالب پروژه گاپ، نقش اصلی را در تغییرات شکل گرفته در این حوضه دارد.

در خصوص حوضه آبریز دجله و فرات در حالی که دولت ترکیه به‌صورت هوشمندانه و در راستای منافع ملی خود عمل کرده است، دولت‌های عراق و ایران نتوانسته‌اند از منافع خود در حوضه دجله و فرات دفاع کنند. دو کشور عراق و ایران

بهره‌برداری از آن‌ها با مسائل امنیتی ارتباط گسترده‌ای داشته باشد. باید توجه داشت که مدیریت و بهره‌برداری از منابع آبی مشترک از جمله رودخانه‌های مرزی، بسیار پیچیده‌تر از مدیریت منابع آبی داخلی است؛ زیرا مدیریت و بهره‌برداری از این منابع با مباحثی مانند مسائل سیاسی، نظامی، امنیتی و حتی اقتصاد بین‌المللی ارتباط گسترده‌ای دارد. در نظر نگرفتن معیارهای اثرگذار در نحوه مدیریت و بهره‌برداری از رودخانه‌های مرزی می‌تواند پایداری ساختارهای حکمرانی و حتی تعاملات و مناسبات با کشور مقابل را با مشکل و چالش جدی مواجه کند. اهمیت مسائل امنیتی در بهره‌برداری از منابع آبی مشترک سبب شده است که کشورهای بالادست از آب برای کسب قدرت بیشتر استفاده کنند؛ همچنان‌که تاکنون مناقشات متعددی بین کشورهای همسایه در این باره صورت گرفته است. کشور ایران از شمال شرق در حوضه پرتنش بین‌المللی آمودریا و در غرب در حوضه پرتنش بین‌المللی دجله و فرات قرار دارد و مسئله آب مانند انرژی از اهمیت ژئوپلیتیک ویژه‌ای برخوردار است. موقعیت خاص هیدروپلیتیکی ایران سبب شده است تا بر پیچیدگی‌های موضوع امنیت در حوزه آب‌های مشترک افزوده شود. با توجه به چالش‌های موجود در حوضه آبی دجله و فرات، اهمیت امنیت در این حوضه را می‌توان در ۴ محور سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی طبقه‌بندی کرد. حکمرانی و دیپلماسی موفق آب نیازمند آن است که اولویت‌های هریک از این محورها به‌دقت شناسایی شود. نتیجه سیاست‌گذاری

- بسترسازی و رایزنی با کشور عراق: پیشنهاد می‌شود با کشور عراق به‌رغم تمام زیاده‌خواهی این کشور در خصوص آب‌های مرزی، به‌عنوان کشور پایین‌دستی مذاکره صورت گیرد. مادامی‌که ایران وارد مذاکرات نشود، در سطح بین‌المللی محکوم شناخته می‌شود و این باعث آثار منفی بر مذاکرات ایران به‌عنوان کشور پایین‌دست با ترکیه شده است. ایران در خصوص منابع آبی مشترک با کشورهای همسایه باید به سمت مذاکره برود. ضمن اینکه از منظر دیپلماسی آب باید متعادل عمل شود و نمی‌توان یک بام و دو هوا عمل کرد؛ به این معنا که در داخل کشور اقداماتی صورت گیرد که برخلاف چیزی باشد که از دیگر کشورها می‌خواهیم که انجام ندهند.

- به‌کارگیری دیپلماسی فعال و هوشمندانه در حوزه آب‌های مرزی: با توجه به اتهام‌های عراق در ماه‌های اخیر در خصوص عدم تمایل ایران به همکاری و مذاکره با عراق بر سر رودخانه‌های مرزی و آب‌های مشترک و شکایت مقامات عراقی از ایران در مجامع بین‌المللی در این باره و نیز همکاری مطلوب ترکیه با عراق، نباید از نقش احتمالی ترکیه در تشویق دولت عراق در اعمال فشار بر ایران غفلت کرد؛ زیرا ترکیه ایران را دارای توان بالا برای بازیگری مؤثر در منطقه می‌داند و از افزایش فشار بر ایران استقبال می‌کند. در موضوع اشاره‌شده، با برجسته‌سازی نقش ایران در مشکلات آبی عراق و در مقابل، اقدامات آبی ظاهراً همکاری‌جویانه ترکیه در عراق، به‌مرور، گفتمانی بر ضد ایران شکل می‌گیرد که هدف آن، تضعیف نفوذ و اعتبار ایران در افکار

در سالیان پیش و پیش از احداث سد ایلیسو توسط دولت ترکیه باید به فکر منافع خود بودند و با طرح شکایت علیه دولت ترکیه به دادگاه بین‌المللی، مانع از احداث این سد می‌شدند، اما نه ایران و نه عراق هیچ‌کدام هیچ اقدامی در راستای حفظ منافع ملی خود نکردند. باید توجه داشت که همکاری کشورها در زمینه منابع آب به‌شدت به روابط سیاسی، اقتصادی و سطح اعتماد دو طرف به یکدیگر مرتبط است.

فقدان توافق سیاسی و الگوهای پذیرفته‌شده بین‌المللی در میان کشورهای در حال توسعه سبب پیچیدگی در مدیریت آب‌های فرامرزی شده است. در واقع، آنچه بیشتر به بحران آب در کشورهای با کمبود آب دامن می‌زند، سوءمدیریت و یک‌جانبه‌گرایی در توسعه توسط هر یک از کشورهای واقع در حوضه آبریز است. ضمن اینکه، ادامه مدیریت ناپایدار آب‌های زیرزمینی به آثار برگشت‌ناپذیری بر محیط‌زیست و اراضی ایران منتهی می‌شود و امنیت آب، غذا و اقتصادی-اجتماعی کشور را تهدید می‌کند. سیاست‌گذاران این حوزه باید به‌طور هم‌زمان همه ابعاد تهدید در حوزه آب را در نظر بگیرند و هم‌زمان اقدامات مدیریتی شامل تحقیق و توسعه، مدیریت درست منابع آب، اقدامات سیاستی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی را در دستور کار خود قرار دهند. در ادامه، برخی از راهکارهای اساسی در حوزه مدیریت پایدار منابع آب و همچنین، به‌کارگیری دیپلماسی کارآمدتر در حوزه آب‌های مرزی پیشنهاد می‌شود.

استانداران و مقامات سیاسی باشد و قابل و تو از سوی مجلس و سازمان‌های دیگر نباشد.

- اصلاح تفکر حاکم بر سیاست‌گذاران حوزه آب:

در فرایند توسعه کشور در چند دهه اخیر، بی‌توجهی و غفلت‌هایی اساسی در حوزه آب صورت گرفته است. عمده این غفلت‌ها ناشی از تفکر حاکم بر سیاست‌گذاران حوزه آب بوده که رشد اقتصادی بر پایه بهره‌برداری هرچه بیشتر از منابع طبیعی قلمداد شده که حاصل آن، فشار بر منابع آب زیرزمینی و تحمیل اضافه‌برداشت از این منابع بوده است. در این راستا، ایجاد تغییر در اصلاح الگوی حکمرانی آب ضروری به نظر می‌رسد. باید در نظر داشت که اصلی‌ترین گام برای اصلاح الگوی حکمرانی آب، تهیه نقشه‌راهی با الزام به مشارکت تمام کنشگران حوزه آب است؛ به‌طوری‌که روندهای اشتباه گذشته در تصمیم‌گیری‌های آینده تکرار نشود.

- توجه به نوع همکاری و تعامل با کشورهای

همسایه در حوزه آب: موضوع اصلی دیپلماسی آب رسیدن به تعامل مشترک برای بهینه‌سازی نحوه بهره‌برداری از آب‌های مشترک و ایجاد رضایت حداکثری بین تمام ذی‌نفعان است. این مهم بدون مشارکت و تعامل همه‌جانبه تمام ذی‌نفعان امکان‌پذیر نیست. باید توجه داشت که نحوه بهره‌برداری از آب‌های مشترک تنها با استناد به قواعد و قوانین بین‌المللی میسر نیست و باید پارامترهای اثرگذار دیگر از جمله پارامترهای اقتصادی، اجتماعی و... را نیز در نظر گرفت. نوع همکاری تنها نباید در سطح تقسیم‌بندی آب باشد و باید تعاملات ناظر بر مسائل

عمومی عراق و در نتیجه، کاهش قدرت نرم ایران در این کشور است. در این راستا، پیشنهاد می‌شود سازمان محیط‌زیست و وزارت امور خارجه با ایجاد و تقویت ساختارهای لازم در خصوص آب‌های فرامرزی و ایجاد اجماع منطقه‌ای و جهانی برای رعایت حقابه حوزه‌های پایین‌دستی، دیپلماسی فعالی را در پیش بگیرند و به مجامع بین‌المللی در خصوص سدسازی‌های خارج از چهارچوب شکایت کنند.

- بازیابی قانون توزیع عادلانه آب: در راستای

مدیریت هرچه کارآمدتر منابع آبی کشور (آب‌های مرزی، آب‌های زیرزمینی و...) اخیراً دفتر برنامه‌ریزی کلان آب و آبفای وزارت نیرو لایحه قانون آب را تهیه کرده است. در این لایحه، به آب تنها از منظر قانونی نگاه نشده و راهکارهایی در زمینه‌های مختلف مانند سیل، حفاظت رودخانه، محیط‌زیست و حقابه‌ها نیز مطرح شده است که چهارچوب ذهنی به خواننده می‌دهد. برای تدوین این لایحه، پیشرفته‌ترین قوانین آب کشورهای دنیا مورد مطالعه و بازیابی قرار گرفته است. در این لایحه، مطالعات بانک جهانی نیز مد نظر قرار گرفته و ادبیات قوی و دکترین خوبی نیز برای آن تهیه شده است. در عین حال، مشخص شده است که در سطوح مختلف کشور چه کسانی (نهادهای و سازمان‌ها) و چگونه باید مشارکت کنند. پیشنهاد می‌شود که این لایحه جایگزین قانون توزیع عادلانه آب شود.

- مجزا کردن حوزه آب از حوزه سیاسی:

تصمیم‌گیری‌های وابسته به آب، محیط‌زیست و منابع طبیعی باید مستقل از تأثیر نمایندگان مجلس،

- Al-Ansari, N. (2013). Management of water resources in Iraq: perspectives and prognoses. *Engineering*, 5(6), 667-684.
- Ashraf, S., Nazemi, A., & AghaKouchak, A. (2021). Anthropogenic drought dominates groundwater depletion in Iran. *Scientific reports*, 11(1), 1-10.

دیگر مانند کشاورزی، جمعیت، سدسازی و به‌طورکلی، سطوح اقتصادی و اجتماعی نیز مورد توجه قرار گیرد تا درنهایت، منجر به ایجاد دیپلماسی موفقی در حوزه آب شود.

- ایجاد نظام حقوقی مشترک منطقه‌ای: پیشنهاد می‌شود که در راستای مهار تهدیدهای ناشی از بحران آب در کشور و نیز کشورهای همسایه، ایران ابتکار عمل را برای گفتمان‌سازی بین کشورها در دست گیرد. بهره‌برداری از منابع آبی مشترک و فرامرزی بین ایران و همسایگان باید از سوی حقوق‌دانان و متخصصان هیدرولوژی و با تأکید بر اصول و قواعد حقوق بین‌الملل آب بررسی شود و نتایج حاصل از مطالعات و بررسی‌های فنی و حقوقی به شکل توافقی جامع و پایدار که دربرگیرنده نظام حقوقی مشترک منطقه‌ای است، از سوی جمهوری اسلامی ایران به دیگر دولت‌های ذی‌نفع ارائه شود.

منابع

- Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe. (2013). *Inventory of Shared Water Resources in Western Asia*. UN.
- Kankal, M., Nacar, S., & Uzlu, E. (2016). Importance of hydropower for sustainable energy development in Turkey: Case of Coruh River. *Energy & Environment*, 27(8), 905-918.

